

ADATOK AZ ERDÉLYI FÉNYKÉPEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

A fényképezés elterjedése Kovászna megyében

FÓRIS PÁL

A régi fényképek gyűjtése, rendezése kapcsán a hiányzó adatok pótlásának reményében dr. Árvai Józsefhez, a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár igazgatójához fordultam, akinek útbaigazításával és segítségével nemcsak eredeti tervemet valósíthattam meg, hanem a fényképezés erdélyi hőskorának adatközlő kibontására is vállalkozhattam ¹.

Az erdélyi fényképezés történetének kezdete nemcsak hogy egyidős Daguerre felfedezésével, de hajlunk arra a gondolatra, feltételezésre : Daguerre találmányának közzététele előtt dél-kelet Erdély „metropolisában“, Marosvásárhelyen már kidolgozott munkamenete volt a fényképezésnek. Képet rögzítettek.

A bizonyító okmány — Bolyai Farkas levele — a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban található. A címzett Rayka Péter :

„Marosvásárhely 1839 21 Febr. Kedves Rayka ur !

Gyönyörű találmány az Obszcura Camera kép fixirozása : mihelyt mondották, elébb úgy a mint van azon szinekkel lehetetlennek mondtam, de azonnal ígértem, hogy edj Δ et & feketén fixálok — s úgy mondották, hogy csak sötéten is marad meg. — A gondolat szépsökélyesítését s nagy következéseit várhatni.

Bolyai Farkas levelének jelentősége akkor válik teljes értékűvé, ha nem feledkezünk meg arról a tényről : habár az első sajtóhír már január 6-án megjelent Párizsban, de a dagerrotípia készítésének tüzetes leírását

— melyet Aragó ismertetett a francia Tudományos Akadémia ülésén — csak 1839 augusztus 15-én hozták nyilvánosságra.

A fentiek ismeretében megállapíthatjuk : Bolyai nem ismerhette Daguerre találmányának lényegét, de ugyanakkor egy általa kidolgozott eljárással fényképet tudott előállítani, ami világosan kitűnik leveléből : „...de azonnal ígértem, hogy edj Δ ot & feketén fixálok“, hiszen megjelent fényképre volt szüksége ahhoz, hogy fixálnia keljen ; a korabeli technikai-kémiai színvonal állása mellett — pillanatnyilag sem gondolt színeskép előállításra, amint ezt az első hírek után nagyon sokan hitték ; utolsó mondata a fényképezés jövőjét illetően teljesen beigazolódtott ; a további részletesebb kutatások és adatgyűjtések eredményeitől függetlenül is megállapíthatjuk : Bolyai Farkas nevének azon feltalálók sorában is helyet kell kapnia, akiket a fényképezés úttörőiként tartunk számon.

A Kolozsváron megjelenő „Erdélyi Hírlap“ 1839 július 8-iki számából értesülünk a francia követkamara határozatáról :

„FRANCZIAORSZÁG. Párizs június 16kán. E hónap 16kán költ királyi rendeletnél fogva Daguerre úr a becsület rend lovagjává nevezetett ki. A követkamara június 15kén tartott ülésében belügy minister Duchatel ur indítványt tett a kormány nevében, hogy Daguerre urnak a Camera obscura képei maradandókká tétele iránti nagy fontosságú találmányát mint nemzet köz tulajdonát a világnak megvásárolják. Az elő terjesztett törvény javaslat szerint Daguerre úr évenként 6000 franc és Niepce úr, kinek elhunyt atyja Daguerre úr munka társa vala 4000 franc nyugpénzt, halálok után pedig özvegyeik e nyugpénznek felét veendőik. „Kezdetben, így szól a minister, a feltalálók e fontos találmány titka felfedezéséért 200,000 francot kivántak s valóban azon ajánlatok mellyeket Daguerre és Niepce uraknak külföldi uralkodók tettek, igazolják e kivánatot. Azonban sikerüle a kormánynak e fontos találmány titkát, a kivánt tőkepénz helyett annak életökig veendő kamatjáért megnyerhetni. Reméljük, hogy indítványunk a kamara ohajtásának megfelelőend. Mindnyájan hallottak e fontos találmány felől, sőt némelleyek saját látások által is meggyőződtek ennek fontos volta iránt, s ezért szükség felettinek vélem ennek hasznait hosszasan fejtegetni. Mindenek felett utazóknak, régiség buvároknak, természet vizsgálóknak a Daguerotyp egy szüntelen szükséges, nélkülözhetetlen eszköz leend. Ezen túl minden könyv író munkája rajzolati részét maga szerkesztheti öszve. Ha csak néhány pillanatig mulatand is a legöszverakottabb emlék, a legterjedel-

mesebb tájék előtt, valóságos hason mássát veheti a kívánt tárgynak. Azonban e szép feltalálás létesítőinek lehetetlen találmányokból kereset módot csinálni, s magoknak hosszas sükeretlen fáradaik, munkáik és áldozatjaikért kárpotlást szerezni. Találmányokat semmi patens semmi kiváltság nem védheti, melly mihelyt köztudatra jön, azt mindenki használhatja. A legügyetlenebb e találmány segítségével szint olly rajzolatokat készíthet mint a leggyakorlottabb művész. Ezért mulhatatlan szükséges, hogy e találmány vagy az egész világ sajátjává legyen, vagy esmeretlen maradjon.“ Ez indítványt a kamara minden tagjai öszve hangzó helyben hagyással fogadták.“

E határozat nyomán a rohamosan hódító dagerotípiá első darabjai már 1840-ben Kolozsváron — Bethlen Pál és Bethlen Károlyné környezetében — kézzől-kézre jártak. Ekkor jegyezte el magát a fényképezéssel Apor Károly megyénk szülöttje — akít az első magyar fotoamatőrök között tartunk számon. Így ír erről az eseményről később ő maga : „Midőn 1840-ben Bethlen Pál gróf és özvegy Bethlen Károly grófné Párizsból haza érkezett : az első Daguerre-otype fényképet nálók meglátván, ébredt, föl bennem a vágy e szép találmány megtanulására. De ez óhajtasom csak az 1842-ik kolozsvári országgyűlés alkalmával teljesült, mikor a helyben daguerre-otype-irozó „Marastoni“-tól nemcsak megtanultam, hanem a találmányhoz tartozó minden eszközöket megvettem.“

Apor Károly és Jacopo Marastoni kapcsolatáról két levél is tanúskodik. Az egyikben — 1842 augusztus 4-én — Hajnik Károly, Apor kolozsvári megbizottja panaszkodik Marastonira ... „sőt még engem is megtámadott, hogy én követelésének méltányosságáról méltóságodat miért nem világosítottam fel. M. azon négy plattenre nézve továbbá is azt mondja, hogy ő azon 4 képet per 10 pf. 40 pf. sőt csoportulatok esetében még többet szerezhett volna, ... hogy ő 50 pf. fizetett Daguerrenak, hogy plattenjeit kép nélkül el ne adja etc.“ A másik levelet Marastoni írja Apornak szeptember 5-én és ebben sajnálatát fejezi ki amiért az utóbbi időben nem találkoztak és tisztelettel kéri a megérdemelt hatvan forint tiszteletdíjat.

Apor Károly „Ezután minden szabad idejét e nevezetes találmány fejlesztésére fordította és versenyt haladott a külfölddel. Daguerre után Talbot, ezután Niepce eljárását honosította meg és nagy buzgalommal terjesztette nálunk. 1853-ban állította elő kisdéd negatívról a legelső nagyított positiv papirképet, mégpedig a maga terve szerint készített nagyító camerával. Ez időtől fogva éber figyelemmel kíséri iparművészetünk haladását és minden újdontság iránt érdeklődik.“²

A fényképezés új fejezetét az Archer által feltalált negatív-pozitív kollodiumos nedveseljárás nyitotta meg 1851 tavaszán, ami lehetővé tette a képek tetszésszerű sokszorosítását és nagyítását. Itt újból találkozunk Apor Károly nevével, aki nagy ambícióval fogott neki az új eljárás előnyeinek kihasználásához. Az akkor Bécsben élő testvére, Géza majd minden levélében találunk utalást a fényképezésre. Leveleiben dicséri, ösztönzi bátyját és küldi a hírt a már elküldött vegyszerekről. Idézzünk néhány levélből: „A képeknek igen örvendtem, úgy vagy levéve mint egy középkori melancholikus aranycsináló Alchimista, nemde ugya van“.

„A fotográf képeket ugyan köszönöm, igen örvendtem, mikor szép ajándékodat megpillantottam, az Albumomban fognak diszteni.“ (1854 február 10. Bécs.)

„Hátha a jó idő feláll csak rajta, csinálj nékem újra örömet munkálataiddal.“ (1854 február 18. Bécs.)

„Kedves arzképedet Uniformisba küldenéd el nékem, a hazát megvédő Spádéval és egy kicsit kollorizord is mint itten Kobechtay Fotograf szokta műveivel tenni, márpedig ez a legelső Bécsbe.“ (1854 március 30. Bécs.)

1854 június 1-én tudósítja bátyját, hogy a Szongott cég a kért anyagokat elküldte... „kénytelen volt frankirozni, mert különben károd lett volna miután törő portéka volt.“

„...kivánságod szerint töstént megvettem a portékákat az árra ugyan sok, de bizonyság a mellékelt conto, 33 fr. 40 fillér.“ (1854 október 18. Bécs.)

Nemcsak közeli rokonságát, de baráti körét is tudósítja a fényképezésben elért eredményeiről és meglepi őket saját készítésű képeivel. „Korlosvár januarius 3 1854... December 23-ról irt leveledet örömmel olvastam, irigyeltem művészi tallentmodat — de Miko se kevesebbé irigy — sőt azon jár az esze hogy Ő is szerezzen magának egy photographis machinát... Alig várom hogy saját munkád által dolgozott képmásodat birhassam — de gondolom hogy az én képeimet még is előbb fogom néked kézbesíthetni.“ — írja Bethlen János Apor Károlynak Fogarasba.

1854 nyarán Bethlen János Bécsben van Ferencz József császár lakodalmán s innen írott levele — 1854 május 12-én — azért is fontos, mert tévedést oszlat: „Mikot mind a hideg lelte, úgy hogy az egész Ceremoniáléból tsak a Deputatiovali megjelenhetésből vett részt. — de már jobban van — tegnap vette az első pradutiót a photographiaba egy professortól — én eléggé biztattam, hogy oltsoiban fogom megtanítani... de nem hitt nékem — vett Machinát is már, aligvárja hogy veled vettélkedhessék.“ Mikó Imre felszerelés-vásárát a szakirodalom Párizsba

teszi, de amint a levélből kitűnik, Bécsből hozatta meg korának legmodernebb laboratóriumát. Ezt látszik megerősíteni Mikónak Apor Károlyhoz írt levele is, amelyben beszámol a lakodalmas Bécsben töltött napokról, majd így folytatja: „...„B. Jean (= Bethlen János) odafent jól tölti szép idejét. Ok nélkül körtölte ki ökeme photographiai esmereteimet — mert való hogy ezeket szerezni kívántam — de — ez csupa pium desideriumnak maradt — mivel betegségem, s egyéb elfoglaltatásaim miatt nem többet mint csak két leczkét vehettem — Apparátust az igaz hogy szereztem és várom is megérkeztét minden órán — ebből láthatod: miként én is csak magammal hozott egy két könyvekből való studérozásna vagyok szoritva annyival inkább mert Veres felment Pestre Kornis pedig vizkorságban, talán végnapjaiban fekszik — de táplál a remény hogy lesz valamikor itt hozzád szerencsénk és akkor nem fogod töllem megvonni utmutatásaidat — ígérem: szorgalmas tanítvány fogok lenni.“

Apor Károlyt szoros barátság fűzte Veress Ferenchez is. Rendszeresen tájékoztatták egymást terveikről, kísérleteik állásáról. 1854 augusztus 3-án Apor a következőket írja Veress Ferencnek: „Szabad időmnek egy részét e szép találmány fejlesztésére szentelem... az idők ránk nehezettek, mindenben a mi szép jó és hasznos előre kell törekednünk. A jövő hóban, ha szerit tehetem, átrándulok Kolozsvárra és remélem akkor ő excelenziájja M. [ikó] gróf és barátom is helyt lesznek és triumvirátusban valami remeket ülünk, csak emlékezetnek okáért is, öszve.“ „És mi vala e remek? Kisdéd kabinet nagyságú negatív-képről, az első Voedward-féle teljesen sikerült nagyítás életnagyságban.“ Emlékezik vissza a Fényképeszeti Lapok 1885. 11. számában Veress Ferenc.

E fáradhatatlan kísérletező kedvet igazolja egy későbbi levél is. „Nem csudálkozom hogy e szép művészetbe oly kifáradhatatlan (mert ezt a művet már igen jól átösmerte) ha küzdünk és fáradunk tökéletesítésén — örömet aratjuk és jutalmazva van anyi fáradalmunk egy szépen tökéletesen sikerült képbe. Fájdalmas az hogy nem minden ember fogja fel e szép mű érdekeit, mert ha volna még vagy 4 nagysád — s támadna valahonnet egy pár Kornis — e szép mű rövid időn oly meszi haladna hogy szaladhatnék utamra.“

A nagyítás ebben az időben Veress Ferenccél még a kísérletezés állapotában volt. Próbálkozásairól így számol be Apornak: „...Hogy mind eddig az élet nagyságról egy szotse szoltam egy levelemben is csak azért nem tettem hogy még nem tudék egyet se létre hozni s én pedig akartam volna egy tökéletessel meg lepni — hanem a mind mondám nem tudék egyet se létre hozni, s miért? a hogy el készült a Gép hozzá azonnal próbálánk egyet a Grofal, ki tettük a napra és 8 ora multával csak

egy nagy kezet láttunk és semmit, itt a preaprálásba volt a hiba (de nem is tsuda egy iv papirt etsettel hiba nélkül preparálni) ujba mást késziténk egy valodi remek művet látánk a mit nem tudánk eléggé bámulni, s valoba lehetett is mert én gondoltam de a Grof szorossan állította hogy aprosztivne durvább lesz a kép de örömünkre nem valosult — nos amint mondám bámultuk a szép nagy szinte élet nagyságu képet s bámulatára jöttek több mágnás urak is kik hozzá elég telyes elégült-ségü artzat fejeztek ki de a ki bensőleg leg inkább örvendezett neki az a Grof de leg inkább én voltam ... többször tettem kísérleteket de mindig adta valami baj elő magát mert utobb is egy szinte kész képet ujba kitettem a napra s mikor a natronba akartam tenni, a kép kettős volt, leg több az az leg nagyobb baj ez volt a preparálás — és az kép elmozdulása, s ezekért leg inkább unt bele a Groff ... most a nagy Gép az én birtokomba van minden szerkezetével együtt, és a gépemhez is alkalmaztam probát is tevék még honlétemkor, de megint csak el mozdult biz a — s csak most jövök rá hogy még eleitől fogva kellett volna kétfelől a Gépnek faroldalán egy egy ablakot vágatni ahol megláthassa a kép miibenlétett az ember, nos meg tsináltatám de mivel ide utam rögtönzött volt nem teheték ujjabb kísérletett véllé —. hogy ide érkezém Gyogyszerárus Schpeko Gusztáv urnál meg láték egy originális portzellan tálkát a minek hossza 13 — széles 11 hüvelyk ugyhát ép akkora papirost készíthetek benne mint a mekkora képet nagyithatok most már nints semmi baj és mihelyt haza menyek azonnal ujjabb kísérleteket fogok tenni. Kéne egy érzékenyebb papiros preparálási modot találni, ezen kéne még soká rágodnom ha nem lesz nagysád szives valamit irni. (kérem nagyon)“.

Nyolc nap múlva már újból ír Apornak „... Nagysád mit említ érdemes levelébe azon czítálo solutio rezzel vegyítve csak ugyan jó lehet és szeretném tudni tartalmát.“

Apor Károly segítségével Veress Ferenc tovább halad azon az úton, amely — a sok kudarc és szükség között is — világhírnevet szerzett neki. Apor által került kapcsolatba Mikó Imrével is, amire oly sokáig vágyott. „... egy szép jövőri elmélkedés táplált egy ideig, tudva van nagysád előtt hogy Exel. Grof Miko Imre nagyságának nagy kedve van betanulni e szép művészetett: az ötse M. György nékem személyesen mondta hogy mikor haza jön bátyám Bétsből bizonyosan őntől fogja be tanulni e művet, ezt halva igen örvendettem de csak lassan kedvem ismég el hagyott miután hallottam hogy gyengélkedése következtébe bizonytalan ideig marad fön, most már nem tudom valyon megérkezet é mert 18 napja hogy Kolozsvárról el távoztam, ha ezen dolog sikerült

volna mily szép jövőm lett volna vagy szép jövője lett volna e virágzó műnek a művészetett elége szomjuzo kis hazánkba igen is szép jövője inkább e műnek mert az én jövőm csak anyinak kel lenni hogy élhessek s így kiteve a mindennapi legyen biztos, s ez bizonyosan abba az esetben meg lett volna mert lassankint vagy hamar e műnek a tökéletesítés tetőpontjára hágot volna az ember, ilyen formán, ha meg tanulta volna a Groff M. I. ö maga e művet töllem úgy amint most én birom, a honorariumot mit nyertem volna utazásra fordítottam volna úgy aval egy utatt münchenig tettem volna, hanem azon utba senkitől nem tanulni, de azért minden jelesebb photographokat föl keresni s azoknak műveiket s kezelés modjokat meg tekintendő, s mind így szorgalmas méh ideákkal rakottan térni vissza s itt osztán nyitni egy hatalmas ateliét...“ Veress leveleiben refléknként jelentkezik a tanulmányút szükségessége: „... Igen jó volna csak ugyan egy kör ut és tesszen azt el hinni hogy nem lenne szükségem 2 évig kin maradnom mert tsak egy leg jelesebb Fényképész-nél egy pár hoig ha mulatnék s szorgalmasan kikémleném kezelés modját, ezel tökéletesen tzélt érnék, csak hogy etzer el érjem őket (mert hiszem azt hogy sokkal hátrább nem állunk) osztán az bizonyos hogy vellek versenyezhetik az ember — ... a nagy képekre vonatkozólag igyekeznék kün szerezni egy könyebb kezelés modott, de a kör utra a mű utazásba nem boldogulok mert fájdalom csalodtam azt hittem itt vagy másut fogok anyit szerezni — de el estem attól alig tudám itt ki állítani uti költségemet, hát még egy pár száz pengőt, ehez csak úgy jüthatok ha a derék Exel. Ur pártfogása alá vesz, s tesszen azt elhinni nagysádnak hogy nem lenne lény a földön ki jobban igyekeznék alkalmat kapva mint én e szép művészetbe, s a mit a Grof rá fordítana költségit kamatosan igyekezetem által tett elő haladás vissza potolná...“

A bő tapasztalattal, gyakorlattal és nem utolsó sorban pénzzel rendelkező Apor Károly mindenben segít Veressnek. Ezt igazolja egyik levelének néhány sora is : „... Eddig tapasztalt nézeteit jelenleg bal sorsu helyzetemben igen is helyeselem és mondhatom csak azért is, hogy anyira rokonszenvel van irányomba, hogy helyzetem jelenlegi állását igénybe veszi tsak ezt meg köszönni nem tudom s még e mellett is helyes tapintatu tanátsával is szerentséltet.“

Az 1854-es esztendő mozgalmas Apor Károly számára is. Marosvásárhelyen lakik, de az év első felében a fogarasi, majd a nagyszebeni törvényszéken dolgozik. Mivel adatunk van arra vonatkozóan, hogy nagyszebeni tartózkodása alatt is fényképezett, valószínű, hogy „mozgó“ műhelyét vitte magával. Ezt a feltevést igazolja Anna Amadej német nyelvű levele : „Köszönöm, hogy kérésemnek eleget akart tenni. Szeben-

ben jártamkor felkerestem műhelyében, de ott Gundát megláttam s így nem mentem be.“

Apor nagyszzebeni tartózkodása alatt kerül szorosabb kapcsolatba Glatz Tivadar ottani rajztanárral, aki szintén amatőr volt, míg később a hatvanas években műtermet nyitott. Kapcsolatukat mintegy nyolc, szinte kizárólag a fényképezéssel foglalkozó levél bizonyítja.

Veress Ferenc 1854-ben — Kornis Zsigmonddal együtt kísérleteket folytatva — közel áll a jód-bróm-ezüst emulzió feltalálásához. E kísérleteiről beszámol Apor Károlynak is: „... A bromos Collodiumra már nagy kedvem eredet s most már azon gondolkozom hogy minően alkalmazam én azt, én azt hiszem hogy a Collodiumot nem csak egyedül bromal érzékenyíti az ember, hanem a gyengébben Jodal érzékenyített collodiumba csak egy néhány szemernyi brom szükséges, már nem tudom hanem kísérletet fogok tenni...“

Következő levelét tíz nap múlva írja: „... a bromcaliumot igénybe vettem s 3 granon keztem meg 6 unctzia már Jodezüsttel érzékenyített collodiumba, különbséget nem vettem észre még vagy négyszer keresztül kel próbálnom s ha még egy gran nyomoval meg potolom azt hiszem hogy 2 secundo különbség lesz, már alig várom hogy véle tisztába jöjek.“ A kísérletezést nem hagyta félbe, pedig egy előző levelében azt írta Apornak: „... Valoba ideám volt nekem is hogy bromcaliumot próbáljam meg a már Jodsilberrel érzékenyített Collodiumba tenni bizonyos mennyiséget, de minek utánna olyan érzékeny Collodiummal bírok a mi tökéletesen meg felel a tzelnek (3 secundo) így föl hattunk a bromkáliummali okoskodással a Grofal. Érzékeny Collodiumom kétféle volt Jodammoniumos és Jodsilberes, azt tudjuk, hogy a milyen felolvasztott értzel érzékenyitük a nyers Collodiont olyan a szine is az elő idézett negativ képnek, az ammoniumosnak szürkés fekete silberesnek éles fekete, és e tekintettbe azon ideára jöttem, hogy ha a két különbözőleg érzékenyített Collodiont az ember össze tölti bizonyosan azt a helyet potolya ki mind a festészetbe a festékek vegyítése s ez nálam igen kedvezőleg ütött ki.“

1854 júniusában bánat és öröm váltakozik Veress leveleiben. A bánat: Kornis Zsigmond halála. Így emlékezik meg mentoráról, tanító mesteréről: „... Hogy Grof Kornis meg halt azt tudom eddig tudja nagysád, valoban nem kébzelttem hogy azon derék hü barátot, s más tekintettbe is jól tevőmet oly idein el veszitem meg halt a derék jó ember minek előtte meg háláltam volna irántami jóságát mert általa juthatám enyire s valoba e műnek mit kezeim közt bírok Atya vala, oly oda engedőleg

ápol, áldozott rá — s minek előtte valódi örömet érte volna meg halt, úgy fájdalom halálát, oly nehezen esik majd nélküle okoskodnom, egy szoval vérzik szívem, nem aggodnék jobban szülöm halálán sem senki-jén, mert ő mindenem vala, veszteségem rendkívüli benne...“

Fájdalmát enyhíthette az a tény, hogy időközben Mikó hazaérkezett és Apor által összeismerkedve közös munkára fogtak össze. Ezért írja szinte három évtized múlva — 1880 augusztus 6-án — Apornak: „...nem a báró úr volt-e az, ki annak idejibe gr. Mikó Imre önagyságának engemet ajánlott? Melynek következtiben e gyönyörű szép pályának hatalmas lökést, fejlődést adhaték — bizonyára ezeket nem lehet felednem...“

Nincs már akadály Veress Ferenc útjában, kedvére kísérletezhet korának legjobb laboratóriumában. „...Az csak ugyan boldogság egy olyan szép kép gyűjteménybe tétel szerint működni, mily betűlhetetlen csak egy példány is azokból. Már alig várjuk hogy szerentsénk legyen nagysádat látni szerény kis laboratóriumunkba.“ Levele telve van bizakodással, reménységgel. Elvesztett mentora helyett most Mikót tudja maga mellett. „...A derék Grof Miko Imre ő exelentiájába alligha nem összpontosulva a derék néhai Grofot is föllelhetem idővel hiszen, sok szépet mondhatnék róla — ő exelentiájáról. hogy működünk együtt már 4 hete s mondhatom, fáradaimainkat szép siker koszoruzá mert képeink nagyobb része mind igen jól sikerülnek... az igaz hogy hely oly jó van ott a kerbe hogy ritkaság, a Camer obscurabani műtett alig nyulik tovább 1—6 masodpertznel.“

A következő évben Mikó támogatásával megvalósulhatott régi vágya is, a külföldi tanulmányút. Veress visszaérkezéséről tudósít Mikó Aporhoz írt levele (1855 szeptember 24.): „Veres müncheni és — halljad csak — párizsi útjából megérkezett s úgy látszik hogy nem haszon nélkül járt — a Czobel képeivel mutatta bé remekjét — de most indul a Szilágyba egy műutazásra — mire onnan meghívást nyert... most egy új vetélytársunk is akadott — Paget hazaérkezése által — a ki szenvedélyesen üzi photograph fényképészetét — mégpedig tudományos szempontból.“ (A photograph szót kihúzta.)

(Paget János neve nem ismeretlen, mint haladó mezőgazdász, de arról nem volt tudomásunk, hogy fényképezéssel is foglalkozott volna „mégpedig tudományos szempontból“ amint erről Mikó Imre leveléből értesülünk.)

Veress Ferenc szerencsés ember volt. Mestere az aranyműves Budai Károly megtanítja dagerotípezálni, Kornis Zsigmond mellett megismeri

a kísérletezés örmét, majd Apor Károly és Mikó Imre erkölcsi és anyagi támogatásával megfujta a legdiadalmasabb fényképész karriert. A kezdő évekre visszaemlékezve a nagy emberekre jellemző szerénységgel, de jogos büszkeséggel írja Apornak: „...Hogy a tsaknem 30 évvel ezelőtt nagysága által belémvetett csirádzó mag kifejlödvén dúsan termő gyümölcsfává nőtt, tehát hogy bennem nem csalodhatott, jól eshetik nagyságának s ez az én legfőbb dicsőségem.“

Levele további részében kísérleteinek újabb sikereiről számol be: „A Bróm-ezüst gelatin emulsió új kezelésmód körül örvendetes előhaladást tettem: tennap volt szerencsém általa az első sikerült képet — a gróf Teleki Geyza kisfiáról — 1 1/2 sekumdum alatt elkészíthetni, alkalmasan fogok olyan móddal készült képeket is küldeni — hiszen jól tudom én, hogy most is érdekli nagyságát ez igazán mindenkit méltán érdekelhető gyönyörű találmány. Ide me llékelve 1 disz tányérkát küldök nagyságának tiszteletem jeléül, melyből megítélhesse, hogy e téren mekkora előhaladást tettem.“

Barátságuk tartos volt, dacára a távolságnak és az eltelt évtizedeknek, amit bizonyít Veress 1880. augusztus 21-iki levele is: „...Kedves leveleinek minden kifejezése szive nemes éréséről, lelke marandandó fiatalságáról tesz bizonytságot. Hogy nem feledte a szép elmúltakat, azok közt e nagyon érdekes pályán a vélem töltött igénytelen perczeket — melyek borus napjaimban egy-egy valódi fénysugarak valának velem — bizonyítékai szelleme folyton előhaladásának: szép. Nagyon szép. Midön különben is nehéz életpálya mellett a szorakozásra szánt kevés ideit is hasznossal szokván tölteni, mint valódi ember — nagyobbak közt — engem is — csekélységemben — méltányolván becsül: nagyon köszönöm.“

Baráti kapcsolatuk Apor 1885-ben bekövetkezett haláláig tartott. A „Fényképeszi Lapok“ 1885. novemberi számában így búcsúztatja: „... Hazai szép vidékünk legidősebb fényképészét gyászoljuk, szivünk mélyéből siratjuk.“

Veress Ferenc életútja a nehézségekkel szembeálló, célját kitartással, munkával elérni akaró emberi példakép. Kutatásainak eredményeivel többször is megelőzte korát és nehéz eldönteni, mit értékeljünk jobban benne: a céltudatos munkást, a kísérletező tudóst, a lapszerkesztőt vagy az igaz embert.

Fényképezés elterjedése Kovászna megyében a XIX. században

Megyénk városaiban aránylag későn — a 80-as években — telepednek le az első fényképész mesterek, aminek okát elsősorban a nagy kereskedőváros, Brassó közelségében kell keresnünk — ahol a 60-as években már állandó műtermek voltak —, de valószínű az, hogy vándorfényképészek többször is felkeresték Sepsiszentgyörgyöt, Kézdivásárhelyt és a környező fürdőhelyeket.³

Molnár István, Gere István, Bogdán Ferenc, Papp Ferenc tevékenységét aránylag jól ismerjük, de keveset, majdnem semmit sem tudunk Mándy Károlyról és ifj. Kohányi Róbertről, akiknek egy-egy cégjelzéses képét ismerjük csak; G. G.-ről, akiről a „Fényképezési Lapok“ (1886. 10. sz.) szerkesztői üzenetében olvastuk: „G.G. S.Sz. Nem tudtuk, hogy S.Sz. Györgyön van“; Wéber Frigyesről, akinek alig egynéhány képe ismeretes.

A megyénkben élt fényképészek közül Molnár István az első, akinek tevékenységét részletesebben ismerjük. Gyógyszerész volt Kézdivásárhelyen — s amint ez abban az időben gyakran megtörtént — fényképész műtermet is nyitott, előbb Kézdivásárhelyen, majd Sepsiszentgyörgyön, amiről a „Nemere“ 1880 május 20-iki számában „Értesíti a nagyérdemű közönséget, hogy itt Sepsiszentgyörgyön ideiglenes fényképezési műtermet nyitott, ahol a legújabb módszerű igen szép kivitelű munka által a legmagasabb igényeket is képes kielégíteni, miről több ipar tárlaton nyert díszokmánya tanuskodik. Arckép felvételek homályos és derült időben egyenlő sikerrel eszközöltetnek. Számos látogatásért esd Molnár István a bécsi művész fényképész társaság tagja.“

Ez a szakmáját szerető, kísérletező hajlamú ember volt az, aki elsőként üdvözölte Veress Ferenc tervét: szakfolyóirat kiadását. A „Fényképezési Lapok“ első írása Molnár István levele: „Tek. Szerkesztő ur! Kellemesen hatott rám nagy fontosságú s iparunkra nézve kiszámíthatatlan becsü vállalatának hire. Nem kételkedem, hogy a magyar fényképírók legnagyobb része méltó elismeréssel fogadja a „Fényk. Lapok“-at mint olyan irodalmi terméket, melyet eddig is fájdalommal kellett nélkülöznünk. Ezelőtt ha a korrallal haladni akartunk, a külföldi szakmunkákat kelle igénybe vennünk; ezek útján vagy kísérleteink által gyarapítani ismereteinket. Az elsőt csak azok teheték, kik e nyelvet bírták, emezt, kinek anyagi helyzete s tudományi buvárlataiban segítségére

volt. Különben is a külföldi szaklapok egy hasonló irányú hazait nem pótolhattak, mert társadalmi, egyéni érdekeinket és keblü bajainkat csak mi ismerjük, csak itt orvosoljuk.

Ugy hiszem mindnyájan érezzük a segédeink legnagyobb részénél feltűnő hiányos ismereteket, ezek gyakran egyoldalú tehetségét, sőt sok gyakorló fényképész is — kivált a vidéken — vajmi hátra áll iparművészetünk alapos ismeretében, mit úgy erkölcsi mint anyagi kárukra kénytelenek tapasztalni. Az a több-kevesebb gyakorlati technika mely alkalmassá való összeállításra, nem mindig elég garancia a végeredmény sikerére nézve, mert ha az egyes anyagok természettani tulajdonságairól, hatásairól fogalommal nem bír, a legpracticusabb egyént is cserben hagyja tudománya néha a legváltóságosabb időben.

Egy szakközlöny vagy tankönyv bírása, melylyel uraságod jelen vállalatára nyújt hivatva lesz a sokak előtt homályos dolgokra világot vetni, a működőt koránkinti zavarokból kiségiteni, ezzel sok fölösleges költségtől s károktól meóvni, felvilágosítást nyujtván oly esetekfelől, melyekre különben csak hosszas utánjárás és anyagi áldozatok után jönne rá. Hányon fizetnek kevésbbé tehetséges collégáink közül egy-egy élelme-sebbnek egyetlen utasításért — állítólagos titokért — akkora összeget, melylyel a legdrágább tankönyvet megszerezhetnék, vagy pedig egy ily folyóirat 2—3 évi előfizetését fődözhetnék. Tapasztalataimból álljon itt csak két példa: Egy ismerős collegám ugyanis 10 frtot fizetett valakinek, amiért az őt a papirnak ammoniak-gázzal való füstölésére utasította. Más alkalommal 5 frtot egy kis üveg folyadékért, melynek hivatása lett volna a fátyol (schleier) calamításaitól mindenkorra megmenteni.

Számptalan hasonló példát lehetne a gyakorlatból felsorolni; elég legyen azonban most csak arra utalnom, hogy ilyen esetek elkerülhetők lesznek, ha e szakközlöny általánosán el fog terjedni. Örömmel kell tehát közre működni a jó szándék hivitelében, midőn uraságod közzöttünk olyan művet óhajt terjeszteni, mely irodalmunkan eddig hiányzott s e hiányt keservesen éreztük hátrányára anyagi és társadalmi előhaladásunknak.

Meg vagyok győződve, hogy hazai kartársaim örömmel fogják felhívásában kifejtett eszméit felkarolni, s kiki tehetsége szerint igyekszik közös előhaladásunkra szellemileg s anyagilag közre műdni. (Sajnos, de nem így van! — Szerk.)

Vajha mindnyájan átéreznék e megindított vállalat üdvös voltát és sietnének annak pártolásával fennállását biztosítani, hogy az a mai kor által megkövetelt haladás kellő fokára emelkedve, a társadalomban is elfoglalhassuk megillető helyünket!

Soraim közzé tételét kérve maradtam

Kézdi-Vásárhelytt, 1881 decz. 28. tisztelője

Molnár A. István, fényképiró.

Több közleménye és fordítása jelent meg a Fényképeszeti Lapokban :

Az utazó fényképezésekről. 1882 4. sz.

— A positiv-ezüstfördő negatívokhoz használtból előállítva 1883. 5.sz.

— A negatív ezüstfördő (Strüremberg dr. után) 1883.6.sz.

— Igen érzékeny collodium-emulsiók előállítása 1883. 11—12. sz.

— A fényképezés a sajtóban (ford.) 1884.2—3. sz.

„Az utazó fényképezészek“ című írásából ismerjük a 80-as évek vándorfényképezéseinek életét.

„T. Szerkesztő ur szives engedelméből a vándor fényképész specialis viszontagságai- s bajairól kívánok ez alkalommal egyet-mást írni, kimutatva, mennyi mindenféle körülmény működik azon, hogy készítményei minél rosszabból sikerüljenek ; egyuttal pár vonásban utmutatást adni, mi módon lehet eme hátrányokat csökkentve lehetőleg kielégítő eredményhez jutni.

Önök, kiket fényesen s minden kényelemmel ellátott műtermekben tömegesen keres föl a lefényképezendők serege, csak mosolyognak némely vidéki gyarlóbb csinálmány láttán. Pedig az utazó fényképész, midőn azt egy zimankós téli idő alkalmával készíté, sóhajtvá gondolt ama városi üveg házakra, hol esőtől, hótól, széltől, különféle két- és négy-lábu háziállatok alkalmatlankodásaitól védetten ő is szebb eredményhez jutott volna.

De térjünk a dologra.

A tulajdonképpeni vándor fényképésznek nincsen rendes otthona ; nála ubi bene, ibi patria (a hol jól érzi magát, ott van hazája). Legtöbb esetben család nélkül van s ez némileg könnyít sorsán.

Ha egy helyen befejezettnek hiszi működését, felcsomagolja egyetlen háromlábu barátját s ennek apró-cseprő kísérait. Elutazik egy oly helyre, hol tudomása szerint ellenség mostanában nem járt. (A vándor fényképész ellensége a vándor fényképésznek.) Keres olyan lakást, mely „udvari fényképész“ minőségének leginkább megfelel, t.i. alkalmas udvart, a lakás csak másodrendű dolog. Ez után következik az atelier felállítása, mi kiváló gondot igényel, az levén a fő, hogy lehetőleg minden építő anyag mellőzésével, — mit nem mindenütt lehet kapni, — a fölvételekhez alkalmas zugot készítsen. Egy nagyobb épület, melynek kiszö-

gelése északra néz, falun egy csűr vagy szekérszín, melynek kinyitott nagy kapuja képezi a háttér-támaszt vagy oldalfalet, egészen boldoggá teszi, mert ez esetben nem kell deszka, mégis jobb világítást nyer, mint néhányszor láttam oly célszerűtlenül épített sátorban, melynek két egyenlő oldala s egész födele van s így a leveendő személy, csak elülről kapott világítást s a kép minden kidomborodottság nélkül maradt.

Míg az építés, a laboratórium berendezése tart, addig a bakter vagy falusi postás hordja a helységben szerte szét a jól kigondolt és sokat ígérő jelentéseket. Nehány plakát kiragasztása is jóhatással van. Másnap már tele van az udvar mind a két nembéli kíváncsiakkal. Megbámulják a festett háttért, czifra butort, függönyt, de leginkább a titokszerű fekete posztóval letakart háromlábát. Az okosabbak nyomban meg is magyarázzák, hogy az nem egyéb, mint — perfectiva. A mérnök urnak segítve többször jártak olyannal.

Az igazi publikám azonban még nem jelentkezik, kissé még bizalmatlan. Ámde a vándor fényképész leleményes; neki fordítja a gép szemes oldalát, s egy próba lemezt készít a gyülekezetéről, azonnal copirozza, s másnap már ott diszeleg a kapura akasztott kirakatban nagy öröme az eredetieknek. Most bucsura jár a kirakathoz kicsinye nagyja és sokakban felébred a vágy, hogy tulajdon arczukat is megörökítve lássák.

Ezt még fokozhatja a vállalkozó szellemű fényképész azzal, hogy egy jó kivitelű fénykép-gyűjteménnyel föl fegyverkezve, a jobb házaknál látogatást tesz, s igyekszik lehetőleg kedvezőbb véleményt ébreszteni maga iránt. Szolgálatját szerényen ajánlja fel, oly módon, hogy tolakodó ne legyen. Szóval, e tekintetben az illetőnek műveltségi fokától függ a hasznost a szükségessel illően összeegyeztetni.

Ezekután ha szerencse és idő kedvez, jelentkeznek az óhajtván várt vendégek, s itt az ideje, hogy a fényképész meg mutassa mit tud. Addig ne kezdjen felvételekhez, míg nem győződött meg szereit s eszközeit jóságáról, mert egy elején kiadott rossz kép tönkre teszi reményeit. Mint futó tűz terjed el a kis községben a hír, hogy ez a fényképész nem talál jól.

Kétségtelen, hogy szabadban nem oly könnyű szép munkát készíteni, mint rendes műteremben, ámde az is tény, hogy értelmes szabatossággal a szabadban is meglepő szépet produkálhatunk. A bámuló tömeget alig tudjuk távol tartani, hogy a leveendő egyént ne zavarják, most meg a szomszéd malacza rohan el eszeveszetten az *expositio* pillanatában, a házi kuvasztól üzelve, egyenesen a gép kiterpesztett lábai között; szél

uram is nagy ellensége nem csak a czigánynak, hanem az utazó fényképésznek is. Megczíbalja cliensünk ruháját, szalagjait, haját, sőt még a gépet is meg-meg rázza ; ezért legalább háttereit ne feledje megerősíteni a fényképész, nehogy úgy járjon mint a A barátom, kinek fa rámára feszített papír háttere egy fuvalattal egyensúlyt veszve úgy dült előre, hogy a fejtartón kapott hasitékkal a pillanat ünnepiességéhez nem méltó módon fogta törbe az ott ülő csendört.

Nem csekély zavart okoz a napfény is a szabadban működőnek. Legjobban egyeztetett szerekkel is nehezen kerüli ki a fátyolt. Ha hosszú gyútávu lencsével dolgozik, melylyel nagyobb távoból kell a fölvételt eszközölnie, bele világít az alacsony sátor vagy háttér feletti szabad ég, nemkülönben a földről visszaverődő napfény. Ezt el kell kerülni oly módon, hogy az objectiv napellenzőjére (Sonnenblende) egy hosszabb fekete papírból készített fékcsövet olyképp erősítünk meg, hogy ennek domborodása lefelé legyen s az alulról visszaverődő napsugarakat visszatartsa, míg felülről a fekete posztó előhuzása árnyaljuk be.

Télen a sok hó okoz zavarokat. Ezt nagyobb kerületben el kell takarítani s a sátor körüli helyet korommal vagy hamuval behinteni, miáltal a leveendő egyént a rossz világítástól megóvjuk.

A szives olvasó, ki e közlönyt végig figyelemmel fogja kísérni, minden eshetőségre találand benne szakavatott tollból eredő utasításokat, melyek egyes műveletekben előforduló hibákban biztosan kifogják segíteni. E helyen legyen szabad csak egy pár olyanról szólni, melyek a vándor fényképész — mondhatnám — specialitásai: Többen panaszták, hogy midőn a lemezt expositió után a casettából kivették, a hárttyát nagy részben egészen átlátszónak találták ; a jódezüst eltűnt róla, vagy annyira megvékonyodott, hogy lehetetlenség volt róla képet előcsalni. A baj sokszor egymás után ismétlődött. Ez a tünetény télen igen gyakori, s abban találja magyarázatát, hogy a légenysavas ezüstoldat hidegben igen mohón oldja a jódezüstöt, kivált ha esetleg tömörebb a rendesnél. Azon kell tehát igyekezni, hogy a szerek hőmérséklete praeparatiókor ne legyen kevesebb 15 R. foknál ; az ezüstoldat tömörsége ne mutasson a sürmérőn kevesebbet 10 foknál ; ha valamivel gyöngébb, nem árt. Igaz, hogy 15 foknál nagyobb hidegben nem igen fog senki praeparálni ; de meghül a lemez a casettában, míg künn a felvétel eszközöltetik, s ez alatt oldódik fel a jódezüst is. Ez könnyen kikerülhető azáltal, hogy a készen megpraeparált s belül megnedvesített casettába zárt lemezt a szobában hagyjuk, míg a beállítással készen vagyunk, vagy ha ez nem venne sok időt igénybe, mint pl. egyes személynél, akkor

meleg posztóba takarva ki is vihető. A szerek érezhető megmelegítése határozottan ártalmas. Jódezüst-lecsapódást, az előhívó megzavaródását, és vastag fátyolt idéz elő; azért tanácsos a hőmérőt is használatba venni, annál is inkább, minthogy az ezüst sűrűmérő csak evvel kapcsolatban nyújt megközelítőleg pontos adatokat. Ha az ezüst-fürdő melegebb 14 foknál, a sűrűmérő kisebb, ha hidegebb, akkor nagyobb tömörséget mutat a valónál. A szerek hőmérséklete praeparatio alatt 14 és 18 R. fok között ingadozhatnak minden káros következmény nélkül.

A mondottakból kiviláglik, mennyi minden bajjal s utánajárással juthat a vándor fényképész némi eredményhez; ezért nem éppen szép eljárás, ha egyes jómódu nagyvárosi fényképész egy kis nyereségért ezeket egyik vagy másik helyről kizavarja azon nem éppen humánus elv alapján: a ki bírja, marja. Noha sokszor megérdemlik a sanyarú állapotot, mert a vándor fényképészek nagy része irtózik a könyvtől!

Molnár hosszas fejtegetése a vándorfényképész viszontagságairól azért is fontos, mert általa kapunk választ arra a kérdésre, hogy miért oly halványak, rosszmegtartásúak a cégjelzés nélküli fényképek a műtermi fényképészek — 90—100 éves — finom rajzú élénk színű képeivel szemben.

Molnár István jó minőségű munkáját sok arckép és dokumentációs jellegű felvétel dicséri. Múzeumunk gyűjteményében őrizzük Sepsiszentgyörgy főtere 1880-ban, Tűzoltó gyakorlat 1883-ban, Tűzoltó zenekar 1894-ben c. várostörténeti szempontból értékes felvételeit.

Sepsiszentgyörgy polgármestere 1913-ig Gödri Ferenc volt. Városhatárai működéséről a századfordulói Sepsiszentgyörgy városias jellegű változásai is tanúskodnak, de itt csupán arról a Gödri Ferencről akartunk megemlékezni, aki már a múlt század végén nemcsak hogy felismerte a fénykép dokumentációs értékét, hanem elkészítésükről és összegyűjtésükről is gondoskodott. E gondoskodásnak hála, ismerjük városunk és megyénk századfordulós arcképét. Biztatására a felsőcsernátoni születésű Gere István fényképezési műtermet nyit Sepsiszentgyörgyön. 1894-ig Bukarestben dolgozik. Délceg tartású fiatalemberként ott látjuk egy 1888-ban készült csoportképen bukaresti magyar fiatalok között. Cégjelzésű kartonján a következő szöveg olvasható: Stefan Gere, strada Schitu Magureanu nr. 23 la gura Cismigiului Bucuresti.

Mivel Gere István és a kézdivásárhelyi Bogdán Ferenc és Papp Ferenc tevékenységének kibontakozása a XX. század első évtizedéhez kötődik, működésükről a II. részben tárgyalunk részletesen.

JEGYZETEK

1. Anna Amadej, Apor Géza, Bethlen János, Glatz Tivadar, Hajnik Károly, Marastoni Jakab, Mikó Imre és Veress Ferenc levelei a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár **Apor Levéltárában** találhatóak.
2. Fényképeszeti Lapok, Kolozsvár 1884. 4. sz.
3. „Két erdélyi vándorfényképész, Vastagh György és Urlaky János 1863-ból keltezett levelezéséből is kiderül: ...ők is egy, már akkor forgalmas fürdőhelyen, Előpatakon...“
Orbán Balázs Székelyföld Képekben. Kriterion, 1971. 15. old.

BIBLIOGRÁFIA

- Hevesy Iván : A Magyar Fotóművészet Története, Bp. 1958.
- Dr. Fejős Imre : Veress Ferenc, FOTO 1957. 10. sz.
- Udvarhelyi Orbán Lajos : A színes fényképezés kolozsvári úttörője, Korunk 1959. 7—8. sz.
- Fotolexikon, Bp. 1963.

